Юсупова Нурфия Марсовна
Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан

XX ЙӨЗ БАШЫ ТАТАР РОМАНТИК ШИГЪРИЯТЕ

В данной статье определяются основные вехи развития романтических традиций в татарском словесном исскустве начала XX века. В ходе исследования выявляются стилевые тенденции в романтической лирике, определяются статус лирического героя и интертекстуальные связи, существующие в словесном искусстве данного периода, раскрываются основные национально-специфические особенности.

Ключевые слова: *татарская поэзия; лирика; лирический герой; романтизм, традиции.*

This article identifies the major milestones in the development of romantic traditions in the Tatar verbal arts of the early twentieth century. The study identifies trends in style of romantic lyrics, lyrical defined status and intertextual relations that exist in the literary art of this period reveals the basic national specifics.

Key words: *Tatar poetry; lyrics; lyrical hero; romanticism, tradition.*

Гасыр башы татар шигъриятендә романтик мәктәпнең иң көчле үсеш алган чоры буларак 1908-1915 нче еллар аерылып чыга. Гомумән, татар сүз сәнгатендә романтизм юнәлеше өчен чишмә башы булып мәгърифәтчелек реализмы иҗат агымы санала, «чөнки мәгърифәтчелек әдәбиятындагы үзгәрешләр ике яссылыкта бара: бер яктан, сурәтләнә торган тирәлек образы иҗтимагый – икътисади, көнкүреш өлкәләрендәге төгәл детальләрдән җыела, чынбарлыктан чыгып тәнкыйтьләү һәм җәмгыяви, типиклаштыру алга чыга (Г.Тукай сатирасы һ.б.). Икенче яктан, илаһи (идеаль) геройлар характеры психологик тирәнлек белән тасвирлана башлый» [Заһидуллина, 2000: 202]. Й. Нигъматуллина фикеренчә, бу күренеш татар әдәбиятында, беренче чиратта поэзиягә, төрле мәдәни традицияләрнең йогынтысы белән аңлатыла [Нигматуллина, 1997: 117]. Татар әдәбиятында романтизмның мәгърифәтчелеккә бәйле формалашуы аның эчтәлеген, характерын да билгели.

Шунысы үзенчәлекле: XX йөз башы татар шигърияте көнчыгыш һәм көнбатыш романтик традицияләренең очрашу, кушылу ноктасына әверелә. Бер яктан, урта гасыр Шәрыкъ романтик шигъриятеннән үстерелә килгән сәнгати алымнар, илаһи югарылыкка күтәреп тасвирланган лирик герой яшәвен дәвам итә, икенче яктан, көнбатыш тибындагы романтизмга хас үзенчәлекләр киң кулланылышка керә. Шушы фонда татар романтик шигъриятендә гареб-шәрык романтизмы алымнары синтезы формалаша. Шуңа мөнәсәбәттә XX йөз башында иҗат ителгән әсәрләргә карата идеяләр романтизмы дигән төшенчә дә кулланыла. Бу очракта романтизм иҗат

методының реалистик үзенчәлекләр белән баетылган булуы күздә тотыла [Нигматуллина, 1997: 110]. Идеяләр романтизмына мөнәсәбәтле әсәрләрдә рациональ һәм публицистик башлангычларның синтезы күзәтелә һәм бу башлангычлар татар шигъриятендә милләт язмышына бәйле уйланулар белән үрелә. Мәсәлән, Г. Зәбирев романтик әдәбиятта бу сыйфатны беренчел итеп куя [Зәбирев, 1913: 313].

XX йөз башы татар шигъриятендәге лирик-романтик юнәлеш үзенең асылы, эчтәлеге, фәлсәфәсе, аһәңе белән Ш. Бабич иҗатында көчле чагылыш таба. Мәсәлән, «Минем фәрештәм» (1915), «Гыйшык» (1916), «Исемнәр бакчасында» (1917) шигырьләрендә мәхәббәтнең илаһилыгы, күңел офыкларының чиксезлеге хакында җиткерелә. «Исемнәр бакчасы» дип исемләнгән циклында бу сыйфатлар аеруча калку. Охшаш мотивлар М. Фәйзинең «Хәйран булам» (1912), «Табигать манзарасы» (1912) кебек шигырьләрендә дә гәүдәләнеш таба.

Романтизм тәэсирен реалист буларак танылган Г. Тукай иҗаты да тоя. Шунысы үзенчәлекле: аның реалистик юнәлештәге шигырьләрендә милләт язмышы өчен борчылу яки якты киләчәккә өмет мотивы урын алса, романтик рухлы, фәлсәфи эчтәлекле әсәрләре кешелек яшәеше, гомернең чикләнгәнлегенә борчылу, үлемнең котылгысызлыгын аңлау кебек экзистенциаль фикерләр белән сугарыла. Мондый әсәрләрдә кеше һәм яшәеш проблемасы алга куела, яшәү мәгънәсен эзләү, гомумән, яшәешне яхшырту игътибарга алына. Г. Тукай иҗатында романтик башлангыч 1908-1913 нче еллар аралыгында еш күзәтелә, көчәя. Бу сыйфат аның иҗатына горур шәхес идеясе килеп керү белән бәйле. Ул үз чиратында шагыйрь образын, лирик геройның шагыйрьлек миссиясен яңача аңлауга китерә. Шагыйрьлек эше милли азатлык, ирек һәм халык өчен көрәш белән бәйләп аңлатыла («Байроннан» (1907), «Шагыйрь» (1908) һ.б.).

Тукай бу елларда язылган «Мәхәббәт» (1908), «Бер рәсемгә» (1908), «Гашыйк» (1909) кебек шигырьләрендә эчкерсез саф мәхәббәткә, аның кодрәтенә, хатын-кыз гүзәллегенә дан җырлый. Аның лирик герое табигать күренешләренең, пейзаж матурлыгын күреп соклана, шатлана, хозурлана. «Җәйге таң хатирәсе» (1910) шигыре нәкъ шушы мотивлар белән сугарылган. Охшаш күренеш белән М. Фәйзинең романтик шигырьләрендә дә очрашабыз. Шагыйрьнең «Җәйге төн» (1915), «Авыл егете» (1915), «Печән чапканда» (1915) кебек шигырьләрендә табигать образлары романтик образ, деталь вазифасын үти һәм лирик герой кичерешләрен җиткерү барышында отышлы файдаланыла.

Үзенчәлекле романтик герой булу, милләтне тергезү фикере фонында аны идеаллаштыру омтылышы татар романтик әдәбиятында үзенчәлекле агым – гыйсъянчылык формалашуга китерә. Тамырлары белән ул шәрык суфи поэзиясендәге гадел булмаган дөньяны үзгәртеп корырга, яшәештә гармонияне саклау өчен кешенең үз күңеленнән Илаһилык чаткысын табарга

(«әна әл–хак»), һәр кешенең үз күңелендә Алла кыйпылчыгын йөртүен, ягъни үзенең Илаһилыгын танырга чакыру яңгыраган агымга; һәм кешенең шушы дөньяда үзен саклап кала алуы, тормышның гаделсезлегеннән төрле юллар (җир ләззәтләренә бирелү, аскетлык һ.б.) белән котылу хакында сөйләүче әсәрләргә барып тоташа. Ул, барыннан да бигрәк, яшәеш кануннарына, Аллага, дин–шәригать кагыйдәләренә каршы чыккан бунтарь гыйсъянчы герой үзәкә куелу белән аңлатыла [Заһидуллина, Йосыпова, 2011: 23].

Татар шигъриятендәге тормыш-яшәешкә каршы чыккан гыйсъянчы герой мәгърифәтчел рухтагы әсәрләрдә, аерым алганда, М. Гафури шигырьләрендә мәйданга чыга. Шагыйрьнең «...Һәр кешенең үз нәфесенә җитсә көче... « (1907), «Хәят юлында» (1913), «Көч» (1916) горур, көчле һәм азат шәхеснең генә милләт файдасына хезмәт итә алачагы искәртелә.

Татар гыйсъянчылык шигъриятенең үсеше С. Рәмиев, Ш. Бабич исемнәренә бәйле. С. Рәмиев иҗаты турында үз чорында ук Г. Гобәйдуллин «шагыйрьнең рухында бөтен дөньяның гаскәрләре җиңә алмаслык гыйсьян зәһүе ята» [Гобәйдуллин, 1913: 214], – дип язып чыга. Шагыйрьнең «Күрәм: гали...» (1908), «Алдандым» (1908), «Пәйгамбәр» (1909) кебек бунтарь рухлы әсәрләрендә герой үз тормышы, чынбарлыгы белән идеалы арасында бәргәләнә, шушы аралыкта дөньяга ләгънәт укый, каршы чыга, чынбарлыктан котылу омтылыш белән яши.

С. Рәмиевның Кешене идеаллаштыруы, аны Абсолют югарылыкка күтәрүе «Мин» (1907) шигырендә укучыга ирештерелә, аның каршында «*Аллалар, шаһлар, кануннар*»ның «*бер чүп кенә*» булуы искәртелә. Шушы мотивны дәвам итеп язылган «Син» (1908) һәм «Ул» (1908), «Кайвакытта... « (1908) шигырьләрендә сөйгән ярның да гашыйк кеше өчен Алла икәнлеге күрсәтелә. Чиктән тыш арттыру биредә сөекле кешенең кыйммәтен белдерү юлында отышлы файдаланыла.

С. Рәмиевның гыйсъянчылык традицияләрен Ш. Бабич үстерә, дәвам итә. Шагыйрьнең «Кызганыч» (1912), «Бер минут» (1914) шигырендә мизгел эчендә дөньяны үзгәртү теләге белән янучы гыйсъянчы лирик герой аваз сала. Ләкин ул «зәгыйфьрәк тавышлы» булуы белән характерлана.Ә инде «Көрәшеп үткәр кыска гомереңне» (1915), «Дөньяга» (1915), «Караңгылыкта» (1916) шигырьләрендә аның активлашуы, абсолют хөрлеккә, азатлыкка омтылуы, дөньяга турыдан-туры ләгънәт укуы, каршы чыгуы күзәтелә, яшәештән күңел кайту халәте яшәешнең камил булмавы кебек кабул ителә.

Охшаш мотивлар Н. Думави, Б. Мирзанов шигъриятендә дә күзәтелә. Мәсәлән, Н. Думавиның «Без» (1915), «Син – кеше» (1916) шигырьләре мисалында гыйсъянчылык фәлсәфәсе ачык чагыла. «Син – кеше» шигырендә кеше Ницше тәкъдим иткән гадәттән тыш кеше югарылыгында күзаллана, ул «*батыр, нык, хөр, куәтле, гали*» кебек эпитетлар аша укучы алдына бастырыла. Шигырь кеше йөрәгендә илаһилык, бөеклек сыйфатын саклавы, йөртүе белән бөек, гали һәм зур дигән идеяне җиткерә.

Гомумән алганда, XX йөз башы шигъриятендә гыйсъянчылык фәлсәфәсенә йөз тотып язылган, бунтарь холыклы геройны югары күтәргән поэтик әсәрләр үзләре бер катламны тәшкил итәләр. Шунысы үзенчәлекле: бу юнәлештәге әсәрләрдә лирик геройның хис-халәтен кискенләштерү, тәэсирлелекне көчәйтү юлында татар поэзиясе экспрессионистик алымнарга еш таяна. Гомумән, романтизм һәм модернизмның үзара йогынтысы, шушы дәвер милли әдәби барышның бер үзенчәлеге буларак бәяләнә ала.

Әдәбият

Газиз, Г. Сәгыйть Рәмиев шигырьләре тугрысында / Г. Газиз // Аң. – 1913. – № 12. – Б. 213 – 215.

Заһидуллина, Д.Ф. Әдәбият кануннары һәм заман / Д.Ф. Заһидуллина. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2000. – 271 б.

XX гасыр татар әдәбияты тарихы: дәреслек / Д.Ф. Заһидуллина, Н.М. Йосыпова. – Казан: Казан университеты, 2011. Т.1: XX йөзнең беренче яртысында татар әдәбияты. – 230 б.

Зәбирев, Г. «Яшь йөрәкләр» китабы мөнәсәбәте илә / Г. Зәбирев // Шура. – 1913. – №10. – Б. 312–313.

Нигматуллина, Ю.Г. Типы культур и цивилизаций в историческом развитии татарской и русской литератур / Ю.Г. Нигматуллина. – Казань: Фэн, 1997. – 189 с.